

K R I T I K A

Kabdebó Tamás: Árapály

Kabdebó Tamás korábbi versei, regényei, novellái közül gyakran emelik ki a *Magyar Odüsszeuszokat*, hiszen a novellák hősei jellegzetes figurákat örökítenek meg a világ ezernyi színhelyéről. Az 1956-os forradalom után elmenekült és a nagyvilágban szétszóródott magyar Odüsszeuszok valóban megküzdöttek mindnyájan a maguk veszélyeivel, de sohasem felejtették el a magyar Ithakákat. Hiába vannak már otthon a nagyvilágban, mégis ezernyi emlékekkel kötődnek az itthoniakhoz. Ezt a különös kettősséget talán Sárközi Máttyás fogalmazta meg legtökéletesebben Cs. Szabó Lászlóról: „Itt él ott, ott él itt.” Ezt Kabdebó Tamásról is elmondhatjuk: bejárva a messzi távolokat Guyanától Írorszáig, valóságos magyar Odüsszeuszként, ahogy egyik versében írja, „vándormagyarként”, „aki ötvenhatban útnak eredett”: megőrizte az anyanyelvet, a magyar nyelven való megszólalás és alkotás kötelességét. A messzire szakadt magyarok „a Nagymedve magyarul dörmögött”, „kaktuszok közt is magyar dalt dünyögött”. De jelen esetben, az *Árapály* című regényéről írva – még fontosabbá válik a szülőföld jelképévé váló Duna emlegetése. Kabdebó Tamás versében a múlt kódéból mindig a zajló Duna tűnik elő jégtábláival, aztán a dunai uszályok, halak. A hajnali ködben jobbról-balról „földerengett egy-egy ismerős arc, / föl a láthatár / de talpam a jégtáblához fagyott a part messze volt / és sodort a jeges ár...”

Az író műfajkeresését nyomon követve – nemcsak a korábbi regényekre figyelhetünk: a *Minden időkre*, *Az istenekre*, gyakori személyességére, hanem Fáj Attila, genovai egyetemi tanár ösztönzésére, a folyamregény megírására. A Bajához és a Dunához ezer szállal kötődő író Fáj Attila biztatására elkezdte a háromkötetes folyamregényt az Árapályal. Kabdebó Tamás regényének bevezetőjében megszólítja a nyájas olvasót, beszámol munkájának kezdetéről a trópusokról visszatérve, a tizenöt éves anyaggyűjtésről. Regényét édesapjának, Kabdebó Béla emlékének ajánlja. Hasonlóképpen nagyon személyes a kötet borítójának megformálása is, hiszen a bajai Éber Sándor festményét láthatjuk a szerző és a cím kettős tükröződésében. Amikor az író és a mű különös azonosulását említjük, a közismert Duna-versek közül hadd emeljük ki Adytól *A Duna vallomását*. Ady régi titkokat, múltbeli emlékeket szeretne megtudni a vén „folyam-rókatól”: „Mindig ilyen bal volt itt a világ? / Eredendő bűn, lanyha vétek, / Hideglelés, vergődés, könny, aszály? / A Duna-parton sohse éltek / Boldog, erős, kacagó népek?” A költő Ady és a regényíró Kabdebó kérdése nincs távol egymástól. Mindketten a magyar sorsot, a magyar Messiásokat rajzolták meg más és más időben, de rokon bennük a magyar sors tragikussága, a Duna-táj tágabb értelmezése stb. Kabdebó Tamás regényalakjainak sorsa a távolabbi Duna-vidékre is elviszi őket. S a regényfolyam műfajának előzménye is világirodalmi serkentésre figyelmezteti az olvasót (nem is beszélve a *Csendes Don* jelképességéről). Hasonlóképpen értelmezhetjük a regénycímet, az Árapályt a maga kettősségével, szélsőségességével vagy a regényhős sorának tragikus színeit a Beattie The Danube című kötet Barlett által az 1830-as években készített metszeteinek ellentétével, sajátos múltidézésével.

Az Árapály – részben – nemzedékregény. Az ötvenes években felnőtt magyar fiatalok regénye, akik különböző okból, származási „büntetésből” kerülnek nehéz helyzetbe, kiszorítják őket a társadalmi élet periferiájára. Mindnyájuknak közös élménye az ötvenes évek perei, szülei meghurcolása, saját érvényesülésük kilátástalansága. S valamennyien átformálódnak az 1956-os forradalom októberi sugárzásában: cselekvő részesei lesznek az „emelkedő nemzet” – ahogy Németh László nevezte – alakulásának, reményeinek és fájó reménytelenségeinek. Sokan menekülni, bujdosni, új hazát választani kényszerültek. Kimenni – sajnos – hazájukból, Magyarországból, valahol megkapaszkodni, „új hazát” találni újmódi nomádként, ahogy Gömöri György írta: „Egy törzs ez, Kelettől Nyugatig. Lúdtollhegyező, eszméken karikázó, nyughatatlan nomádok, lesátorfázunk a világ minden keresztútján.” Az Árapály másodsorban dokumentumregény. De nem olyan értelemben, mintha a hivatalos okmányok, bírósági ítéletek, kérvények, nyugták, ügyiratok stb. halmaza lenne. Kabdebó az alakok sorsának hitelességében – és a személyességgel még inkább hitelessé váló – „dokumentumszerűségében” hat olvasóira. Hadd hivatkozzunk például a *Hallgat a mély* című fejezet vallatására, a politikai tisztak szavaira és tetteire („Beszél, vagy kitejérem a szót magából!?”). Más jellegű dokumentum az 1934-es naplórészlet az országos harcászati versenyről, a Felső-Dunán töltött szép napokkal, de a sajnálatos valóság ellenpontozásával, a Hitler-őrülettel. Vagy dokumentumszerű regény az *Árapály* olyan értelemben, hogy a főszereplők sorsának háttérében valóságos alakok jelennek meg (pl. Kádár János, Rajk László, Nagy Imre, Eisenhower, Gáli József, Obersovszky Gyula). S mint hajdani pesti bölcsész-hallgató, nemcsak a jeles irodalomtörténészre, Kéry Lászlóra emlékszem, hanem az azóta már valószínűleg elfelejtett Kékes elvtársra, a Tanulmányi Osztály vezetőjére, akit Kabdebó „az egyetem madárfejű Lajcsikájának” nevez. Így a regény számos kisebb részletében is hiteles, koridéz: például Gáli József *Szabadság-hegyének* színházi előadása vagy a MUK (Márciusban Újra Kezdjük!) emlegetése 1957-ben. Az Árapály harmadsorban modern „kalandregény” – a kalandot negatív előjellel idézve, a kaland szónak kegyetlen élmény, megpróbáltatás értelmében. Hiszen Dé és Búbáj története felhőtlen szerelmi történetnek indul, de a kor hatására lesz rettenetes „kalandregény”: üldözéssel, megaláztatással, fenyegetéssel, börtönnel, kínzással, kihallgatással, Ávóval stb. Benedek Marcell formátlan műfajnak nevezte a regényt, melynek nincs Homérosza, mint Flaubert mondta. De nincs Arisztotelésze sem, azaz nincsen évszázadokon át előre megszabott forma, műfaji követelmény, mint például az eposznak. Így Kabdebó Tamás regényében – a már említett regénytípusok, sajátosságok mellett – találunk lírai elemekkel, az én-regény néhány vonásával. Hiszen a magyar folyamregényt megíró Kabdebó bajai élményeiből merít, folytatja a budapesti egyetemi évekkel és az ötvenhatos tapasztalatokkal. A regény első lakodalmi jelenete számos hazai élmény alapján íródhatott. Felejthetetlen gyerekkori emlékeket őriz a Duna, a veránkai házzal, melyből a „pártgórék” üdülője lett. A különböző személyességet magában rejtő események, alakok, mozzanatok mellett néhányszor megjelenik a regényben saját nevén is: a mellűszót Kabdebó Tamásnak hívják, ő fényképez ötvenhatos áldozatokat a szobortalapzatnál, Thomas Kabdebó a regény 258. oldalán stb. Ő szólal meg olykor a regény írójaként a keresztvíz rítusáról vallva („...aki tiszta szívvel, tiszta vízzel, tiszta lelket keresztel, az megosztja e földi szentséget azzal, akit keresztel.”). S ugyanakkor a hagyományos regény elemeit vegyíti, összefonja intellektuális elemekkel Marcus Aureliusra utalva, Homérosz Odüsszeiájára hivatkozva, Voltaire Candide-jának bölcsességét idézve („ker-tünket kell művelniünk”). Felmerül a regényben Jókai, Mikszáth, Musil, Goethe,

Byron stb. S hogy milyen szervesen épül be a műbe a gondolati elem, az irodalmi hivatkozás, azt az alábbi idézettel hadd támasszuk alá. A főhős szeretett folyóját, a Dunát most szinte meggyűlöli, hiszen a kegyetlenül kivégzett áldozatokat viszi lefelé. S a szerencsétlen halottak – a halak martalékaik lesznek, részükké válnak. Ekkor így ír: „A természetnek ezt a semlegesítő képességét már Marcus Aurelius is megsejtette. »A bomlás az élet lényege, – írja –, víz, por, csontok, mocsok; egyéb változatok: márvány, a föld gyomrának aránya, ezüstje, a lerakódások, a hajcsomók, a ruha, a lila festőanyagok, a vér – minden ugyanúgy viselkedik.« (Vajh Babits is innen kapta az Esti kérdés egyik indítását?)” A hirtelen megutált folyó és a halai felidéznek benne Marcus Aurelius bölcsességét, melyen elgondolkozik, s ehhez hozzáteszi a maga kérdését Babits versével kapcsolatban.

A regény – bár formátlan műfaj – nincs meg igazi rendező elv, írói szerkesztés nélkül. Kabdebó Tamás tizennégy fejezetre tagolta az Árapályt: a *Lakodalomtól* az „Összekoccannak a melekulák”-ig. A *Vihart arat* című fejezet, mely 1956 pillanatait rögzíti, talán nem véletlenül a regény 56. oldalán olvasható. De természetesen az egész regényt – s úgy gondoljuk, hogy a folytatást is hasonlóképpen – a Duna tartja össze. Az író, aki Duna-közélen nőtt fel, és hőseinek sorsa a Dunához kapcsolódik: ezernyi értelmezésben, színárnyalatban, hangulatban mutatja be a folyót. Felzeng a „Dunáról fúj a szél” dallama, lakodalomra készülnek a Duna mellett, a Duna-keringőre táncolnak, az éjszakai Duna fekete, mint a szurok, vérfagyasztó a kegyetlen Duna, a jeges árral, a Donau-vidék szépsége, a Felső-Duna német csörgedezése, a Közép-Duna magyarul beszél a partoknak, az Alsó-Duna szláv és román ajkú, és a Fekete-tenger, mint az anyaö, befogadja. Nem felejt a távolabbi, a régi Dunát sem: ha római lett volna, Passaunál épített volna flottabázist. A német, az osztrák Duna mellett a magyar Duna neki a szabadság jelképe, megmenekülésének lehetősége is. S olyan közel kerül a folyóhoz, mint Hemingway öreg halásza a tengeren, és beszél hozzá: „Mágikus hatalma van a víznek, mormolom magamban, mert folyvást beszélek, lehűt, megnyugtat, kitisztít, mederbe tereli a kusza gondolatokat...” S ebben a kiszabaduló pillanatban – mint Márai Sándor kiáltja („Föld! Föld!...”) a szabadnak tartott világ megtalálásakor – hasonlóképpen kiált fel a regényhős mai Kolumbuszként. A szabadulás jelképeként ábrázolt Duna felidézi benne Arany János Hídatatásának hőseit, tragédiáit, majd a Varázs-fuvola kezdete jut eszébe. A regényben újra meg újra előkerül a Duna, a Duna-táj: a Duna-híd vendéglőbe mennek, a Donau-katalogust nézegetik, a Duna-parton találkoznak, Jókai Senki-szigete a Dunában is van, megveszi a Danubius Pannonico-Mysicust, a Duna-konföderáció eszméjéről beszélnek, Lopescu előadást tart a Dunáról stb.

Az időrend felbontása a modern irodalom egyik középponti problémája. A XX. századi világirodalom ma már érthetetlen az időfelbontás mesterei nélkül, Proust az eltűnt idő nyomában járt, Huxley szeszélyesen ugrál a mesében (*A vak Sámson*), Virginia Woolf Orlandója évszázadokat él át stb. Márai Sándor egy helyütt „rangsorba” állítja az idősíkokat váltó írókat: az első helyre Woolfot helyezi, aki összefogja az időt, megszelídíti, „mindent” a helyére tesz, arányosan. A modern irodalomban ma már általános az időfelbontás, olykor erőszakolt modernkedés, máskor indokolt emlékidézés. Kabdebó Tamás Árapály című regényében megfelelő helyen és módon él az időrend felbontásával. A cselekmény jelen idejében a főszereplő, Búbáj elalszik a villamoson, és álmában a méhében lévő leendő gyermek szólal meg. Vagy az azonos színhely a Duna mellett korábbi háborús emlékeket idéz fel. Máshol pedig a börtönben lévő, önmagát némának tettető főhős, Dé apja naplója révén ugrik vissza az időben, 1934-es

napokat idéz, dunai emlékeket. S ekkor olykor egybemosódik a múlt és jelen, a szabadság a Duna mellett és a rabság a börtön jelen idejében. Kabdebó regényének egyik érdekes sajátossága, hogy megújítja a hagyományos családregényt. Szívesen elkalandozik a szereplők őseit kutatva (Szendrő József, Igric stb.), Smederevóban járva a várról egy kis „előadást”, történelmi múltidézést tart. A szűkebb értelemben véve is mai családregény ez, Búbáj és Dé szerelme, rettenetes megpróbáltatásokkal. De az egyéni sorsokat sokkal inkább befolyásolja napjaink történelme, a világháború, a forradalom, az üldözés, a börtön stb., hogy bármely pillanatban elidőzhetnénk a magánéletnél, két ember bensőbb kapcsolatánál. Hisz mindenkinek a sorsát befolyásolja a kor. Még talán röviden el kell mondanunk azt, hogy az író olykor néprajzi-népköltészeti elemekkel él. A történet komor alaphangját pedig alig oldja fel egy-egy anekdotikus rész. (Rajk újratemetések: „Szegény Laci, ha ezt megérte volna! Hányunkat főbelövetett volna!”) Kabdebó Tamás Arapálya eredeti folyamregény; különös Duna-központúsággal, hitelességgel, líraisággal, őszintén átélt élményekkel teli nemzedékregény, melynek középpontjában 1956 fénylik. Stílusának eredetiségére, sűrítésére, színfestésére hadd idézzük a forradalom eltiprásáról szóló fejezet befejező szakaszát: „Fekete volt az éjszaka, a vérbetiprók elüszkösödött szíve, a kiégett irattár, az árulók lelke, fekete volt a posta falán a tankágyú ütötte luk, fekete volt a gyász, a vereség, a folyó mélye. Mint az ásonyom: olyan fekete volt a halál. Tizenháromezer halott. A pirosfehérszöld: feketén veremmelhető. A vermet ásók még mindig nem tudják, hogy saját sírjuk is.” (*Stádium k. Budapest, 1994.*)

Székér Endre